

*Theofánisz Mavrogordátosz (1626–1688),
paronaxiai metropolita, munkácsi adminisztrátor*

*Theophanes Mavrogordatos (1626–1688),
Metropolitan of Paronaxia and Administrator of Munkács*

COLLECTANEA ATHANASIANA

- I. Studia
- II. Textus/Fontes
- III. Manualia
- IV. Institutiones
- V. Varia

Sorozatszerkesztők

Szabó Péter – Véghseő Tamás

BAÁN ISTVÁN

Theofánisz Mavrogordatosz (1626–1688),
paronaxiai metropolita,
munkácsi adminisztrátor

* * *

Theophanes Mavrogordatos (1626–1688),
Metropolitan of Paronaxia
and Administrator of Munkács

Nyíregyháza
2012

COLLECTANEA ATHANASIANA

II. Textus/Fontes

vol. 3.

Kiadja a
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

Felelős kiadó:
Végbeseő Tamás rektor

H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.
Tel. +36/42/597–600
www.atanaz.hu

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

© Baán István
2012

Angolra fordította:
Schimert Péter

English translation:
© *Schimert Péter*

Borítóterv:
Pamuk Lóránt

Borítókép:
Kisléghi Nagy Ádám: Szent Atanáz

ISSN 2063-0433
ISBN 978-615-5073-12-0

*Olivier Raquez és Manel Nin OSB atyáknak
és a római Collegio Greco közösségének*

*To Fathers Olivier Raquez and Manel Nin, OSB
and the Community of the Collegio Greco at Rome*

Tartalom – Content

Theofánisz Mavrogordatosz (1626–1688) paronaxiai metropolita, munkácsi adminisztrátor

Előszó	11
1. Szmirnából Naxoszra	15
2. Egy égei-tengeri sziget a 17. században	18
3. Görög és latin főpapok egy szigeten	22
4. Összeesküvés a patriarcha megdöntésére	25
5. Megérkezés az Örök Városba	28
6. Egy puccskísérlet terve	32
7. Az akció beindul	40
8. Helyzetjelentés az Ökumenikus Patriarchátusról	44
9. Fuccs a puccsnak	47
10. Várakozó állásponton Rómában	51
11. Pozíciókeresés a császárvárosban	53
12. Rövid „próbaút” Munkácsra	56
13. Újra Bécsben	62
14. Végjáték Rómában	64
15. Tanulságos életút?	66

Theophanes Mavrogordatos (1626–1688), Metropolitan of Paronaxia and Administrator of Munkács

Preface	69
1. From Smyrna to Naxos	73
2. An island in the Aegean during the seventeenth century	76
3. Greek and Latin prelates on one island	80
4. Conspiracy to depose the patriarch	84
5. Arrival in Rome	87
6. The plans for a putsch	91
7. The plot is hatched	100
8. Report on the Situation of the Ecumenical Patriarch	104
9. The putsch is aborted	107
10. Waiting around in Rome	112
11. Looking for a position in the imperial city	114

12. Brief “exploratory excursion” to Munkács	117
13. Back in Vienna	123
14. End game in Rome	125
15. The lessons of his life?	128
Dokumentumok – Documents	131
Rövidítések – Abbreviations	133
Felhasznált irodalom – Bibliography	133
Mutató – Index	307

Διά 29. Αρμύρα 27.

Εἰς τὸ χερὸν μὲν ποχίτην ποναξιάς.
 Δε φάρμακον μαυρογορδάτος ἡ πορτὶ
 φων ἰσθίου χερὸς μου.

Theofánisz Mavrogordátosz aláírása – Signature of Theophanes Mavrogordatos

Theofánisz Mavrogordatosz (1626–1688) paronaxiai metropolita, munkácsi adminisztrátor

Előszó

Hogyan lesz egy epizodista akaratán kívül is fontos szereplővé? Elég néhány szokatlan vonás, amely csak egy pillanatra villan fel, mégis magára vonja a közönség teljes figyelmét, harsányan nevet vagy síri csöndben áll elmélázva, aztán megint eltűnik – nincs tovább jelentősége a nagy történet egészében. Akit nem bilincselnek le a részletek, vagy nem tartja fontosnak az események sodrában, átsiklik a jelentéktelennek vélt alak felett, s elfelejti.

Így bukkantam – az epizodisták kedvelőjeként – Theofánisz Mavrogordatoszra egy nagy dráma, a munkácsi egyházmegye kialakulásának története közben. Egy görög püspökre, akiről csupán annyit jegyzett meg a hazai görögkatolikus történetírás, hogy nevéhez fűződik az első magyar nyelvű püspöki körlevél. Az önmagában érdekes dokumentum szerzőjéről alig tudtunk többet, és nem is zavart volna sok vizet, ha római levéltári kutatásaim során itt-ott nem botlok belé, igencsak furcsa, néha már frivol összefüggésekben. 1997-től kezdve éveken át volt alkalmam betekintést nyerni több vatikáni archívum: a Hittani Kongregáció (régii nevén Szent Officium), a Hitterjesztési Kongregáció (a hajdani Propaganda Fide), a Titkos Levéltár és más, kisebb levéltárak (Collegio Greco, Jezsuita Archivum) anyagaiba azzal a céllal, hogy kiegészítsem Hodinka Antal monumentális okmánytárát azokkal a dokumentumokkal, amelyekhez egy évszázada nem tudott hozzáférni. Később Theofánisz okán jártam Bécsben a Haus-, Hof- und Staatsarchivban és a Hofkammerarchivban, no meg az esztergomi Prímási Levéltárban. Aki már kutatott ezekben az intézményekben, tudhatja, hogy nincs könnyű dolga annak, aki efféle detektív-munkára adta a fejét. Hiába a korszerű levéltári rendszer, az elmúlt korok írásos lenyomatái igencsak tükrözik azt a felfogást, amellyel az akkori hivatalnok rendszerzni igyekezett a dokumentumokat. Mít mondott az Örök Városban egy kuriális klerikusnak az a név, hogy Munkács (feltéve, hogy helyesen írták le ezt a nevet!)? Hová kell besorolni? A Magyar Királyságba vagy Erdélybe, esetleg Moldvába? És milyen alapon? Az ottani hívek görög szertartásúak, de rutének – tehát mindkettőbe is lehet. Persze a nuncius Bécsben székel, vagyis adott esetben a Germania kategória is illik rá. A hódoltság korában nem lehet pontosan tudni, mi is számít missziós területnek. Ha valaki tö-

rök területről érkezett, újabb kategóriákkal bővíthet a paletta (Konstantinápoly, Romania, vagyis az Oszmán Birodalom görög lakosságú területe, Arcipelago, a Szigettenger, no meg Velence, a mindenütt jelenlevő kereskedő-közársaság)! És persze ott van a lengyel kapcsolat is, a galíciai egyesültek miatt. Izgalmas vállalkozás lépésről-lépésre követni egy-egy személy útját, szinte szimatolva haladni az események láncolatán.

A dokumentumok sűrűjében egyszer csak felbukkant a paronaxiai metropolita neve, s ettől kezdve felcsigázta érdeklődésemet. Kalandos, kacskaringós életútja a nagyvilágba vezető, izgalmas kitérőnek tűnt a munkácsi egyházmegye hétköznapi problémákkal küszködő, 17. századi történetében. Egyúttal más megvilágításba helyezte az unió kérdését is, amelyet eddig a hazai történetírás túlságosan fekete-fehér alapon kezelt, s az unió képviselőiről mindig a legnagyobb elismeréssel szólt. Theofániszunk valóban nem papírfigura! Sorsának vizsgálata arra is fényt vet, miképpen értelmezte önmagát, hatalmi pozícióját s a vele kapcsolatba kerülők viszonyrendszerét a koraujkori katolikus központi egyházkormányzat. A kutatás során egyre előbbé vált alakja, mert abban az épületben, a Collegio Urbanóban lakott egy ideig, ahol később a Propaganda Fide Történeti Levéltára kapott helyet, s talán épp abban a helységben, ahol én három évszázad múltán a megsárgult leveleit olvashattam! Az egyik feljelentőlevélből pedig kiderült, hogy Tóth István György barátommal abban a sarki kávézóban szürcsöltgettük a fekete levést, a spanyol követség palotájának közelében, ahol a levél tanúsága szerint 1680-ban egy Giovanni Tacchi nevű renegát görög árulta kelendő portékáját: a csokoládét és a kávé... Be kell vallanom, bármilyen – először hullámzó, majd ellentmondásos – véleményem alakult is ki a vágáns (vagány?) főpapról, kissé belopózott az életembe. Sokáig foglalkoztatott, vajon mennyire kell komolyan vennem mindazt, amit a papírokban olvashatok róla, mások véleményét és öndicséreteit, s az örök titok – milyen is volt valójában – kideríthető-e a levelek, jelentések, számlák kusza tömegéből. Érdekes-e ennyire aprólékosan szemügyre venni valakit, aki kudarcot kudarca halmozott, vélhetőleg önhibájából, de sosem vált főszereplővé, pláne sikeres hőssé? Minek ennyit foglalkozni egy epizodistával? A mikrotörténelem megér-e ennyi fáradságot? Igaz, az is felvillanyozott, hogy a dokumentumok hét nyelven íródtak, jó részük olaszul, néhányuk latinul, de akad köztük görög okmány, angol naplórészlet, francia levél, német leirat és persze a magyar püspöki körlevél! Bíborosok és nunciások, császár és patriarcha, kém és hivatalnok kalligrafikus vagy éppen hevenyészett sorai kavarnak egy „ügyben”, melynek tengelyében egy fél Európát beutazott püspök áll. Mi másról tanúskodik mindez, mint hogy mégsem lokális jelentőségű dologról van szó?

Meg kell jegyezmem, hogy érdekes tanulságokkal szolgált a Mavrogordátossal foglalkozó korábbi kutatások elemzése is. Vitalien Laurent 1935 és 1937 között írt tanulmányaiban¹ úgy jelenik meg, mint az egyik görög sziget főpapjainak egyike, míg Alexander Barant 1961-ben a Bécsbe érkezett, s onnan Munkácsra utazó, majd a császárvárosba visszatérő püspök foglalkoztatja.² Baran nem ismerte Laurent cikkeit (legalábbis nem utalt rá, meglehet mert nem tudott franciául), érdemlegesen nem tudta kiaknázni a bennük felsorolt információkat, a Bukarestben élő tudós asszumpcionista bizantinológust viszont nem érdekelte behatóbban Theofánisz további sorsa. Jellegzetes példája ez annak, amikor két tudományterület több ponton is érintkezik, ugyanakkor a kutatók munkája párhuzamosan folyik, s nem gazdagítják egymást. Jelen esetben ennek egyik oka az is volt, hogy a görög püspököt két, egymástól távolinak látszó kategóriába sorolták: a turkokrácia alatti egyháztörténetbe meg a kárpátaljai görögkatolikus egyháztörténetbe, és figyelmen kívül hagyták e két kategória belső, szellemtörténeti összefüggéseit. Magyar görögkatolikus papként úgy érzem, e munkában lehetőségem nyílt a tudományterületek összekapcsolására, arra, hogy tágabb összefüggésekben vizsgáljak egy eddig – magyar szempontból – lokálisnak tartott eseményt, s ezzel felhívhassam a figyelmet arra, hogy milyen sok, láthatatlan szál fűzi egyházamat Krisztus egyetemes egyházának szövetébe.

Már egy évtizede befejeztem az anyaggyűjtést, a tanulmány javát is megírtam (igazi okát magam sem tudom megmondani, eddig miért hevert torzóban), legfeljebb azzal tudtam kiegészíteni, hogy Velencében kézbe vehetem metropolitámnak a patriarcha kézjegyét viselő kinevezési olombulláját. Használt-e a jelen műnek a pihentetés, hiszen azóta újabb tudományos eredmények születtek a munkácsi egyházmegye mint kiindulási mátrix történetének kutatásában? Remélem, árnyaltabban tudtam megközelíteni a témát, s elkerülni mind a sommás ítéletalkotás szkülláját, mind a sematikus kategorizálás kharübdiszét. A függelékben közölt dokumentumok legtöbbször eddig még nem látott nyomtatásban napvilágot, ha aprólékosabb vizsgálat alá vesszük őket, további érdekes részletekre bukkanhatunk, amelyek újabb kortörténeti adalékokkal szolgálhatnak.

Munkám során igen sokan segítettek tanácsaikkal külföldön és itthon egyaránt. Ezúton szeretném megköszönni Fazekas István, Vasziliosz Markeszinisz, Molnár Antal, Püspöki Nagy Péter, (†) Szilas László jezsuita atya, (†) Tóth István György, Tusor Péter és Véghseő Tamás önzetlen,

1 LAURENT, V.: *La liste des métropolités de Paronaxia au XVIIe siècle*. Échos d'Orient XXXVI (1937), 190–201; uő: *Chronologie des métropolités de Paronaxia au XVIIe siècle*. Échos d'Orient XXXIV (1935), 139–150.

2 BARAN, A.: *Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitas in Eparchia Mukačoviensi*. *Orientalia Christiana Periodica* 27 (1961), 115–130.

kollegiális segítségét. Kutatásaim anyagi háttérét a Felsőoktatási Kutatás Fejlesztési Pályázat biztosította. Nélkülözhetetlen támogatást kaptam Rómában Olivier Raquez, Ambrogio Dolfini és Manel Nin bencés atyáktól, a Collegio Greco rektoraitól, akik a vendéglátáson kívül lehetővé tették, hogy időbeli korlát nélkül használhassam a házban őrzött Schirò-féle bizantinológiai gyűjteményt. A mutatók elkészítéséért és a kézirat gondos átnézéséért Kormos Juliannának mondok köszönetet.

Budapest, 2011. június 9-én, Alexandriai Szent Cirill egyházatya ünnepén

a szerző